

BY, MARSK OG GEEST

By, marsk og geest 26

Kulturhistorisk tidsskrift
for Sydvestjylland

Forlaget Liljebjerget 2014

**By, marsk og geest er fagfællebedømt i henhold til Forsknings- og
Innovationsstyrelsens retningslinier.**

**Redaktion: Mette Højmark Søvsø, Søren Mulvad, Bo Ejstrud, Gudrun Gormsen,
Flemming Just, Niels Algren Møller, Morten Søvsø, Sine Kristensen.**

Layout: Kirk & Holm.

Tryk: PE-offset

Copyright: 2014 Forlaget Liljebjerget

**Liljebjerget er Sydvestjyske Museers forlag. Det blev oprettet i 1997 til minde om
og med testamentariske midler fra Ellen og Christian Almhede.**

**Forlagets navn rækker tilbage til Anders Sørensen Vedel. Han udgav i årene
1591–92 otte bøger, der var „Prentet paa Lilibierget udi Ribe“. Om disse
bogudgivelser og trykkeriet se By, marsk og geest 10, 1998.**

ISBN 978-87-89827-45-7

ISSN 0905-5649

**Redaktionen har så vidt muligt forsøgt at respektere ophavsrettighederne
til bogens illustrationer. Føler nogen deres ophavsrettigheder krænkede og gør
berettigede krav gældende, vil de naturligvis blive honoreret.**

Indhold

Lars Grundvad og Martin Egelund Poulsen

- Nørregårdgravpladsen fra tidlig enkeltgravskultur ved Nørre Holsted s. 07**
An Early Single-grave Culture burial site from Nørregård near Nørre Holsted s. 18

Morten Søvsø

- Jyske stormandsgårde i ældre middelalder – Primært belyst ved eksempler fra Ribe-egnen s. 19**
Early Medieval large Magnate Farms from Jutland – primarily illustrated by examples from the environs of Ribe. s. 36

Troels Bo Jensen

- Pottemageren i Enderup – en analyse af affaldet fra en middelalderlig pottemager i Sydvestjylland. s. 39**
The Enderup pottery workshop – An analysis of a waster from a medieval pottery in South-western Jutland. s. 54

Julia Trinkert

- Eine Auswahl mittelalterlicher Holzsulpturen und Ausstattungsstücke aus nordschleswigschen Kirchen in Sydvestjyske Museer in Ribe s. 56**
Middelalderlig træskulptur og andet inventar fra nordslesvigske kirker i Sydvestjyske Museers samling s. 75

Peter Munch Jensen (†1960-2014)

- En troldkvinde må du ikke lade leve s. 77**
Thou shalt not suffer a witch to live s. 96

Pottemageren i Enderup

– en analyse af affaldet fra en middelalderlig pottemager i Sydvestjylland

Af Troels Bo Jensen

Under en udgravning i landsbyen Enderup ca. 8 km syd for Ribe fandt arkæologerne tykke kulturlag fyldt med middelalderkeramik – affald fra en middelalderlig pottemager. Fundet blev senere til forfatterens speciale-emne i middelalderarkæologi, hvor materialet blev gennemgået og analyseret. Det er resultatet af dette arbejde, som fremlægges her. Et overraskende resultat var, at Enderup-pottemageren også havde fremstillet rigt dekorerede glaserede kander. En type hvis produktion ellers forbindes med det østlige Danmark.

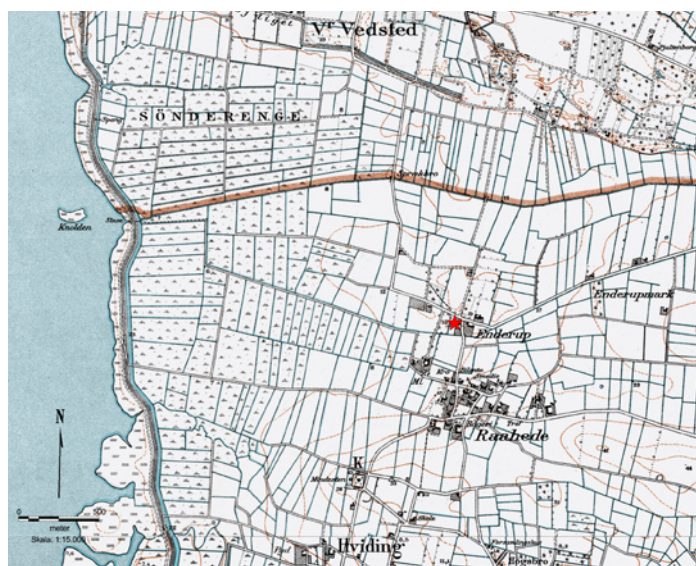

Fig. 1.

Udsnit af lave målebordskort over området omkring Enderup. Vejen, der går vestligt ud af landsbyen fører til Vester Vedsted og løbende nord-syd er den gamle hovedfærdselsåre fra Ribe mod syd og øst. Kilde: Kort & Matrikelstyrelsen.

A section of the ordnance survey map covering the area South-west of Ribe. The road, which runs West of the town, leads to Vester Vedsted. Running North-South is the old main thoroughfare from Ribe heading South and East.

Indledning

I vinteren 2007-2008 blev der i forbindelse med opførelse af en ny stald på 7000 m² foretaget en udgravning i landsbyen Enderup (ASR 1925, Højmark Søvsø 2008). Udgravningen berørte et område, hvor der tidligere var fundet store mængder middelalderkeramik, men ikke tidligere foretaget egentlige arkæologiske udgravninger. Under muldafrømningen stødte man i udgravningens sydvestlige hjørne på bevarede kulturlag fyldt med keramik. En første gennemgang af fundet viste, at der var tale om middelalderlig keramik hovedsagligt bestående af skår fra gråbrændte kuglepotter blandet med enkelte skår fra glaserede rødgods-kander, som indledningsvis kunne datere fundet til 1300-tallet.

Store dele af det keramikholdige kulturlag blev afrømmet og hjembragt i storsække. Året efter blev kulturjorden soldet igennem, og det store keramikmateriale viste sit egentlige omfang. I alt fremkom der 23.861 skår med en samlet vægt på 190 kg.

Selv om der under udgravningen ikke blev fundet spor af pottemagerovne på stedet, gav mængden af skår alene og deres samlede placering anledning til at tolke fundet som affald fra en pottemagers produktion. En tolkning der senere blev bekræftet af, at en stor del af den fundne keramik var fejlbrændt eller defekt. Dermed stod vi med Sydvestjyllands første fund af et middelalderligt pottemagerværksted.

Forskningsoversigt

Forskningen i dansk middelalderkeramik har siden begyndelsen i det 20. århundrede

været præget af materialefremlæggelser fra individuelle lokaliteter, men de seneste år er der kommet mere fokus på keramikens udbredelse, den kulturelle betydning og komparative studier.

Den hjemlige forskning i middelalder- og renæssancekeramik er senest grundigt gennemgået og diskuteret i Jette Linaas udgivelse *Keramik, kultur og kontakter* fra 2006 (Linaa 2006, s. 15-23), hvorfor der her kun skal nævnes enkelte af de nyere publikationer, heriblandt ovenstående. Linaas publikation har fået stor betydning for den danske forskning, da den som en af de første herhjemme ikke bare arbejder grundigt med typologier og kronologier, men også med brug og betydning af keramikken med udgangspunkt i en bred vifte af lokaliteter.

Jesper Langkildes afhandling *Middelalderkeramik fra Næstved – en undersøgelse og vurdering af keramik som kilde til socialtopografi* fra 2007 bygger videre på denne forskningslinje og er et godt eksempel på kulturhistorisk inddragelse i en bred kvantitativ analyse. Afhandlingen giver yderligere en gennemgang af de nyeste forskningstendenser, nationale såvel som internationale.

Et tidligt eksempel på fundfremlæggelse og sammenligning af flere lokaliteter er Per Kristian Madsens *Middelalderkeramik fra Ribe – Byarkæologiske undersøgelser 1980-87* (Madsen red. 1999). Publikationen arbejder med keramikens udbredelse indenfor et geografisk afgrænset område, men indeholder også en detaljeret model til klassifikation. Den har desuden speciel betydning for keramikforskningen i Ribe og derfor også for denne artikel.

Størstedelen af de fundne danske pottemagerværksteder er tidligere blevet samlet

publiceret, i nogle tilfælde genpubliceret, i et bind i udgivelsesrækken *hikuin*, dedikeret til den hjemlige danske keramikproduktion (Kock red., 2001). Bindet giver et godt overblik over de udgravede danske pottemagerværksteder og deres produktion.

For kort at inddrage det udenlandske materiale har den tyske tradition for empirisk forskning med hovedvægten på materialefremleggelse, typologi, proveniens og datering haft speciel stor indflydelse for dansk keramikforskning. Her skal nævnes de vigtige og grundige værker *Rahmenterminologie zur mittelalterlichen Keramik in Norddeutschland* (Kühn, Lüdtke, Ring & Wessel 1984), *Die Mittelalterliche Keramik von Schleswig. Ausgrabung Schild 1971-1975* (Lüdtke 1985) og trebindsværket *Handbuch der mittelalterlichen Keramik Nordeuropas* fra 2003 (Lüdtke & Schietzel red.).

Fundomstændigheder, bearbejdning og analyse

Landsbyen Enderup ligger ca. 8 km sydvest for Ribe på geestranden, der hæver sig let over det flade marsklandskab (fig. 1). Marskens klæg var pottemagerens lerkilde. I middelalderen lå Enderup placeret ved vejforløbet mellem to lidt større landsbyer; Råhede mod syd og Vester Vedsted mod nord. Lidt øst for Enderup løb landevejen mellem Ribe og Tønder.

Enderup nævnes første gang i de skriftlige kilder i 1294 under navnet Øndrup marck. Byen nævnes igen i 1304 blot som Øndrop, og i 1480 som Endrvp (Andersen 1998, Jensen 1998, s. 134). Navnet betyder Øthæns torp, hvor forleddet kan være et personnavn. De skriftlige kilder fortæller, at byen omkring 1530 kun bestod af tre gårde, men om dette også var tilfældet i højmiddelalderen vides

ikke (Jensen 1998, s. 134-135). Landsbyens jordtilliggende, ejerlavet, er småt, og der har formodentligt aldrig været tale om mere end ganske få gårde omkring et vejforløb.

Allerede i 1992 var der ved læhegnsrekognoscering blevet fundet større mængder middelalderkeramik på stedet (ASR 1026, Feveile & Jensen 1992), men først i 2007 blev der, forud for anlægsarbejde, foretaget en udgravning hvor der, ud over kulturlagene indeholdende middelalderkeramikken, blev fundet fem faser af bebyggelse fra germansk jernalder og frem til nyere tid. De keramikholdige kulturlag blev fundet spredt over et ca. 384 m² stort areal i udgravningsfeltets sydøstlige hjørne. Interessant for undersøgelsen af keramikfundet var også udgravningen af to huse fra middelalderen. Hertil kom tre brønde, flere større grøftforløb og en vej, som også kunne dateres til denne periode. Det fundne vejforløb tolkes som det øst-vest gående vejstræk, der gik gennem landsbyen mod Vester Vedsted (fig. 2). De to middelalderlige huse ligger nord for vejen. De overlejrer hinanden og er dermed ikke samtidige, men en nærmere datering kendes ikke. Syd for vejen ligger flere hesteskoformede grøfter dateret til tidlig middelalder og frem til nyere tid. Funktionen af grøfterne er ukendt, men en tolkning som drænggrøfter, køkkenhave eller dyreindhegninger er foreslået.

Der er således ikke fundet middelalderlige bebyggelsesspor, ud over grøfterne og brøndene, under eller i direkte forbindelse med det keramikholdige kulturlag, og det må betyde, at keramikaffaldet er endt udenfor den tilhørende bebyggelse, muligvis deponeret på en tilstødende mark eller mødding. Det er her vigtigt at understrege, at den sydlige og østlige afgrænsning af deponeringsområdet for keramikken ikke er fundet, så det vides ikke, hvor langt det

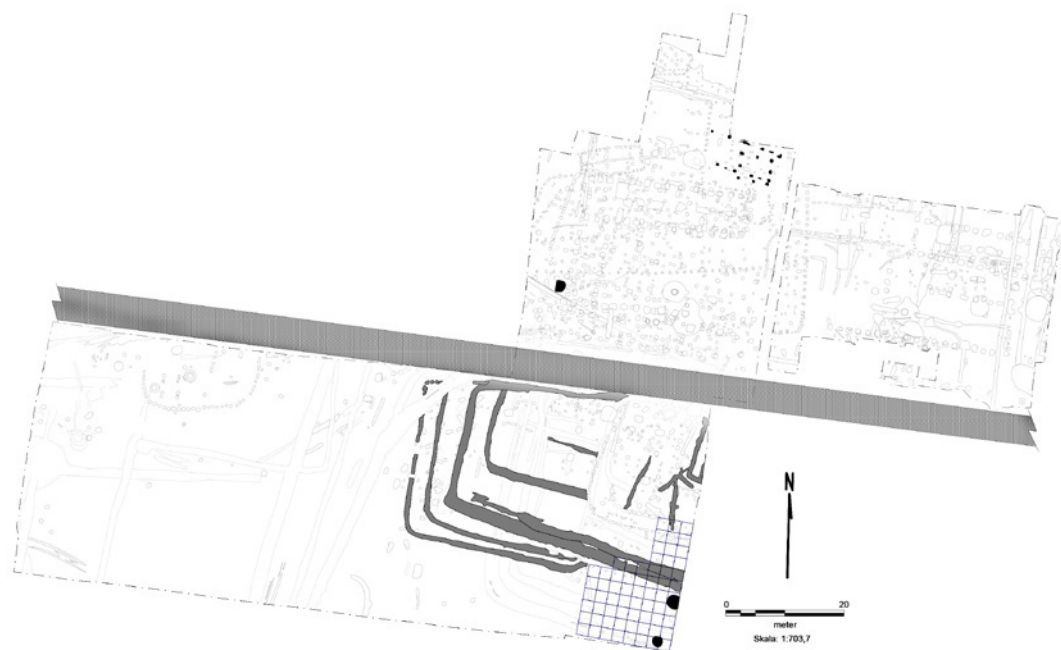

Fig. 2.

Oversigtsplan over udgravningsfeltet med markering af middelalderlige anlæg. Grøftforløb er markeret med mørk grå og brønde med sort. De to middelalderhuse ses nordligst i feltet. Det formodede forløb af den middelalderlige gennemfartsvej er vist med en gennemsigtig grå. De keramikholdige kulturlagsfelter er indtegnet i det sydøstlige hjørne er indtegnet. Tegning: Sydvestjyske Museer (SJM).

A general plan of the excavation site with all structures interpreted as Medieval highlighted. Wells are marked in black and the course of a ditch by dark grey. The two medieval houses are shown to the north. The medieval roadway is shown in a transparent grey. The ceramic rich cultural layers are marked in the South-western corner.

strækker sig, og enhver teori om forbindelser til bebyggelse er kun overvejelser gjort ud fra bebyggelsesmønsteret. Dette betyder også, at den egentlige størrelse af keramikfundet ikke kendes. Fundet af større keramikkoncentrationer i rekognosceringen af læhegnet ca. seks meter øst for feltgrænsen tyder på, at der kan ligge meget mere endnu (ASR 1026, Feveile & Jensen 1992).

Fundet af middelalderlige bebyggelsesspor både nord og syd for det middelalderlige vejforløb peger muligvis i retning af et gårdsanlæg på hver side af vejen. Det sydlige gårdsanlæg, som grøfterne tilhører, skal sandsynligvis søges mod øst udenfor udgravningsfeltet. Det er også oplagt at forestille sig, at dette gårdsanlæg kan have forbindelse til keramikaffaldet, der ligger i samme område.

Kulturlaget med keramikken var homogent og uden egentlige lagdelinger. Derfor valgtes at udlægge et net af felter på 2x2 m over kulturlagsområdet, som felt for felt blev

opgravet i storsække (fig. 3). I alt blev 66 felter, svarende til 264 m² bragt til museets magasin, hvor det året efter blev soldet. Skårene var meget fragmenterede, som det ofte ses på fundmateriale fra det åbne land, hvor fundene ikke ligger beskyttet i tykke kulturlag, men bliver udsat for pløjning og andre påvirkninger. Hovedparten af keramikken lå i en bred nordvestlig-sydøstlig koncentration formodentlig forårsaget af pløjning, som har trukket en eller flere koncentrationer ud over området.

Analysearbejdet kunne i praksis laves sammen med rengøringen, sorteringen, optællingen, og vejningen af keramikken. Sorteringen foretaget under bearbejdningen foregik udelukkende ved en visuel vurdering af de enkelte skår. På baggrund af denne klassifikation blev udvalgt en mindre mængde typeeksempler, som både repræsenterer de hyppigst forekommende typer, samt nogle af de mere specielle og let sammenlignelige genstande fra fundet. Ek-

Fig. 3.

Billede af udgravningssituation. Kulturjord indeholdende keramikken opgraves i jordsække felt for felt. Foto: SJM.

A photo from the excavation. Cultural deposits containing ceramics were excavated from the site section by section in dirt-bags.

sempelgrupperne blev analyseret nærmere og danner grundlag for et katalog over fundet. En undtagelse fra denne metode blev gjort med de dekorerede kandeskår, hvor alle skårene blev udtaget til nærmere bearbejdning, da denne fundgruppe var særligt velegnet til sammenlignende analyser.

Pottemagerens repertoire

En samlet oversigt over de fremsoldede skår viser en klar overvægt af gråbrændte kuglepotten, en mindre andel af glaserede rødgoods-kander, samt en lille mængde ældre eller yngre indblandede skår fra middelalder, renæssance eller nyere tid.

En sådan fordeling hvor kuglepotten er den dominerende type, mens de glaserede kander udgør en mindre del er typisk i større keramikfund fra det danske område. Den mere hverdagsagtige kuglepotten, køkkentøjet, udgjorde sandsynligvis ryggraden i repertoireet, mens den mere fornemme glaserede og dekorerede kande, bordtøjet, udgjorde en mindre del af salget.

Ud fra en samlet betragtning af kuglepotternes karakteristika, er Enderup-pottemagerens typiske potten rundbundet med et mere eller mindre lodret parti ved skuldrene, en kraftigt udadbøjet og forholdsvis kort hals og profileret rand. Potternes mundingsdiameter er gennemsnitligt på ca. 18 cm. Godset var

mørkegråt og fint magret, som typisk for perioden. Godstykkelsen er ca. 0,7-0,8 cm (fig. 4).

Den hyppigst forekommende randtype er kraftigt udadbøjet med et knæk eller kraftig krumning ved overgangen mellem hals og skuldre. Mundingsranden er fortykket med profileret mundingskrave, som på ydersiden har en let markeret læbe (fig. 5). Enkelte kuglepotten har haft drejeriller på halspartiet, men derudover er der ikke fundet dekoration på pottene.

Der findes en del variationer af hovedtypen i materialet, hvilket viser en variation inden for samme pottemagers repertoire (fig. 5). Produktionsspor på keramikken afslører, at potternes krop er formet ved udbankning eller anden håndudformning, mens randen er drejet op og senere påsat kroppen. Påsætning af randen viser sig i spor efter bearbejdning med et hårdt redskab og muligvis aftørring med klud på indersiden ved overgangen mellem skuldre og hals.

Karformen og randprofilen fra Enderup er normalt forekommende i både det danske og nordtyske materiale og er typisk for 1200-1300-tallets gråbrændte keramik. Kuglepotten i Enderup skal ses som højmiddelalderens såkaldt „udviklede“ kuglepotten. Som en reaktion på fremkomsten af den trebenede malmgryde, fik pottene flere steder i landet tæer og pladeformede greb. Fund af enkelte skår, der kan tolkes

Godstype	Antal skår	Vægt	Procentvis antal
A1/A2 Keramik	20.510	142 kg	86,0 %
B1 Keramik	2.246	29 kg	9,40 %
Andet	1105	19 kg	4,60 %
I alt	23.861	190 kg	100 %

Fig. 4.

Eksempler på rand- og skulderskår fra Enderup-pottemagerens gråbrændte kuglepoter. Midt for i højre side ses et af de få skår med drejeriller på halsen. Foto: Forfatteren.

Some examples of rim and shoulder sherds from the grey ware globular pots typical of Enderup type pottery. The middle right side of one of the sherds shows one of the few examples with traces of rilling on the neck.

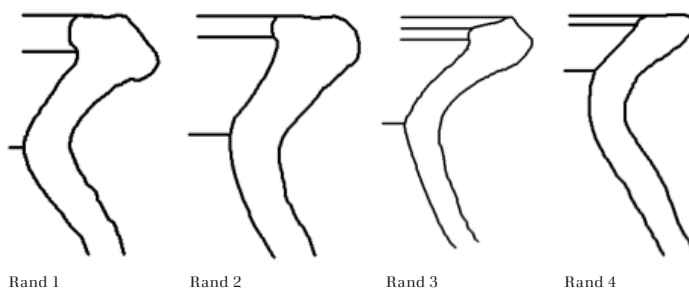

Fig. 5.

Eksempler på randprofiler i det gråbrændte kuglepotte-materiale fra Enderup. Rand 1-typen er den hyppigst forekommende i materialet, men variationsbredden er stor. Således ses typen uden den kraftige hængende læbe på ydersiden af mundingsranden (rand 2). Den ses også med facettering på oversiden af mundingsranden i stedet for en fordybet fals (rand 3). Der ses også et mindre indslag af knap så profilerede og fortykkede randtyper med mindre fremtrædende mundingskraver (rand 4). Tegning: Forfatteren.

som tær og pladeformede hanke, muliggør at sådanne elementer også fandtes i Enderup, men det lave antal gør dette usikkert.

Kun i to tilfælde kunne der i materialet identificeres sikre skår fra gråbrændte kander og kun ét skår kunne tolkes som værende fra en gråbrændt skål. Begge keramiktyper har altså været til stede, men sandsynligvis ikke i fast produktion. Selvom gråbrændte skåle er normalt forekommende i for eksempel Aarhus, Slesvig og Horsens, er fraværet ikke atypisk for Ribe-området. Tværtimod er typen stort set ikke tilstede i den hidtidige fundne keramik fra Ribe (Madsen 1999, s. 76)

I materialet indgår desuden en lille mængde skår fra indvendigt glaserede skåle i samme godstype som glaserede kander. Også denne karform hører hjemme i 1300-tallet (Linnaa Larsen 1997, s. 215ff)

Examples of some rim profiles from the grey ware globular pots material of Enderup. Rim sherd type 1 is the most commonly occurring within the corpus material, but the depth of variation is quite extensive. For instance, there are examples without the extenuated hanging lip on the outside of the lip rim (Rim type-2) There are also those with a faceted topside of the lip rim rather than a sunken fold (Rim type-3). There are also smaller groupings with not quite so profiled and bulbous rim types with less accentuated lip rims (Rim type-4).

Fig. 6.

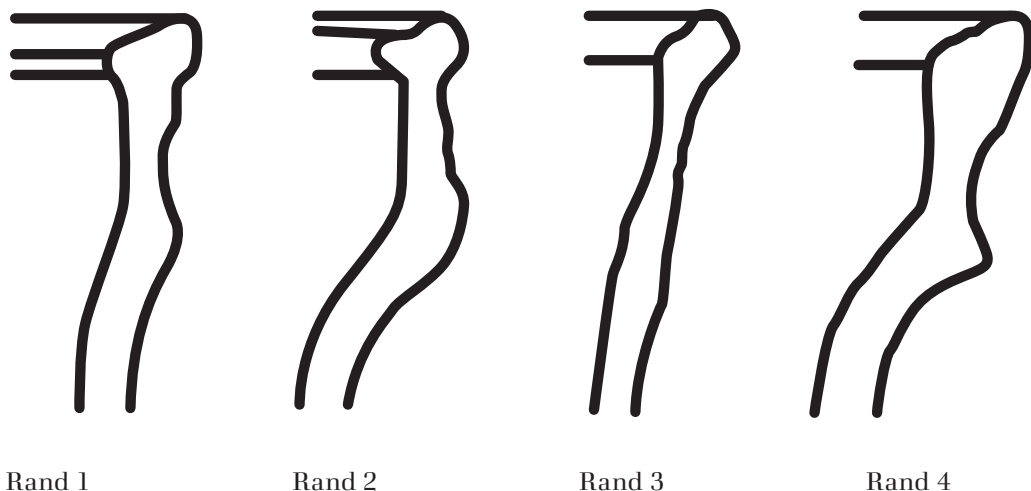
Eksempler på skår af glaserede rødgods-kander dekoreret med lister, hindbærknopper og blomsterornamentik. Nederst ses et af de forglødede men endnu uglaserede skår. Foto: Forfatteren.

Examples of sherds from glazed red ware pitchers decorated with mouldings, raspberry buds and flower ornaments. Below is one of the pre-fired, but not yet glazed sherds.

Det mest overraskende ved gennemgangen af keramikfundet, var indholdet af fornemme, rigt dekorerede kander (fig. 6). Der var både glaserede og uglaserede skår, men på grund af den plastiske dekoration på både de glaserede og uglaserede skår, er det sandsynligt, at de uglaserede kander er et mellemstadium, som senere skulle glaseres, og derfor blev disse skår gennemgået på samme måde som de glaserede skår. De forglødede men endnu ikke glaserede skår, medvirker til at underbygge tolkningen af fundet som affald fra en produktion og bringer viden om pottemagerens metoder.

Kanderne fra Enderup har gennemgående S-formet profil, profileret rand (fig. 7), bølgeformet standrand med fingerindtryk og enkeltkelet eller cirkulær hank. Godset er rødt til mørkt gråligt i farven, og når glaseringen er lykkedes, ses glasuren som rødbrun eller mørk grønlig. At dømme ud fra de fundne skår har en stor del, hvis ikke alle, kanderne haft pålagt plastisk dekoration bestående af mønstre af zigzag-lister, hindbærknopper og blomsterornamentik. De plastiske dekorationer er typisk farvet mørkebrune eller sorte ved brug af jernoxid. Kanderne er, i hvert fald for en dels vedkommende, drejet op, men det kan ikke udelukkes, at nogle er produceret ved en kombination mellem en drejet hals og rand og et håndopbygget korpus. Produktionsspør kan være svære at erkende, da kanderne formodentligt er aftørret med en klud efter udformning. Som de brændte, men uglaserede skår viste, er kanderne blevet brændt af to omgange: først forglødning, herefter glasurbrænding.

Kandeformen repræsenteret i Enderup-fundet er meget udbredt både blandt dansk og udenlandsk kandegods. Den knytter sig til den højmiddelalderlige, rigt dekorerede kande, hvis storhedstid tidligere i udlandet er sat til 1250-1350 (Bencard & Roesdahl

1972, s. 22) og herhjemme er rammedateret af Mogens Bencard til 1240-1350 ud fra fund gjort i møntdaterede lag på voldstedet Næsholm (Bencard 1973, s. 139-174). Senere har dendrokronologiske dateringer præciseret dateringerne af lagene og flyttet anlæggelsestidspunktet for Næsholm, og dermed også den nedre grænse i rammedateringen fra 1240 til 1278/79 (Engberg 1992, s.77; Koch 1994, s. 124).

Fund fra Ribe viser dog, at importerede, glaserede kander kom til landet allerede i 1100-tallet, mens hjemligt produceret, glaseret keramik først synes at forekomme efter omkring 1300 i Ribe (Madsen 1999, s. 76-77; ; Bencard 1977, s. 67). Måske har mængden af fine importvarer i Ribe længe holdt hjemlige producenter ude af markedet?

Traditionelt har det været sagt, at de danske kander inddeler sig i en stor, rigt dekoreret sjællandsk type og en mindre dekoreret fynsk og jysk kande, der her er i undertal i forhold til den gråbrændte kande (Linaa Larsen 1995, s. 137). Senere undersøgelser og nyere forskning afviser denne skarpe op-

Fig. 7.

Fire eksempler på kanderande, som de kan tage sig ud i fundmaterialet. Den mest forekommende er rand 1, men ses også rande med lågfals (rand 2). Hvor kraftigt vulsten under randen kan variere (rand 3 og rand 4). Tegning: Forfatteren.

Four examples of pitcher rims as they are represented in the finds material. The most common type being Rim 1, but there also examples of rims with lid folds (Rim 2). The extenuation of the raised rib under the rim can vary (Rim 3 and 4).

deling. Rigt dekorerede kander af samme type som de sjællandske er til stede både i materialet fra Århus og Horsens og nu også i Enderup ved Ribe.

Det keramikrepertoire der er udledt af pottemageraffaldet fra Enderup, er forholdsvis lille målt i forhold til store produktionssteder som Farum Lillevang, men kan efter min mening måle sig med lokaliteter som Kragelund og Faurholm, både hvad angår fundstørrelse, repertoire og kvalitet, specielt hvis det, som antaget, kun er en del af Enderup-keramikken, der er fundet i udgravningen (Jessen 2001, s. 113-119; Liebgott 2001, s. 129-137; Liebgott 2001, s. 139-145). Men som Kragelund skal keramikproduktionen i Enderup muligvis opfattes som et bierhverv, som formodentlig er foregået sideløbende med landbrug (Jessen 2001, s. 121).

Enderup-keramikken i sin tid

Enderup-keramikken har mange paralleller i det øvrige danske materiale, både i Øst- og Vestdanmark. Sammenlignes fundet med det store materiale fra Ribe by for herigennem at søge en topografisk udbredelse, gør materialets ensartethed det vanskeligt med sikkerhed at udpege keramik produceret af pottemageren i Enderup. Kuglepottesne, som dominerer produktionen, er normalt forekommende i 1200- og 1300-tals fund fra Ribe, men de ligner hinanden så meget, at det ikke er til at se, om nogle af dem skulle være Enderup-pottemagerens værk. De glaserede og dekorerede kander har derimod så mange karakteristika, at der er bedre muligheder for at efterspore produkterne fra Enderup. Ved en udgravning i 1980 på Riberhus Slotsbanke fandtes skår af hvad der menes at være fire-fem kander. Skårene har flere af de dekorative elementer, der også ses på

kanderne fra Enderup, og kan ikke afvises at være den her omtalte pottemagers værk.

Et andet og endnu bedre fund er en næsten hel kande, kun manglende noget af hals og rand, som dukkede op af jorden ved en udgravning i Sct. Nicolaj Gade i sommeren 2010 (fig. 8). Kandens form, dimensioner og dekoration matcher skårene fra Enderup og sådan må de ikke fejlbrændte produkter have taget sig ud. Om kanden fra Sct. Nicolaj gade ligefrem er produceret i Enderup, kan dog ikke siges med sikkerhed.

Materialet fra Enderup er med til at vise, at den hjemlige produktion af keramik i højmiddelalderen havde en homogenitet, som gør det muligt med rimelighed at drage paralleller på tværs af regioner, og sammenlignet med andre publicerede keramiklokaliteter fra Danmark er kvaliteten af Enderup-keramikken på højde med både keramik fundet i Østjylland og fra de større produktionssteder på Sjælland.

Fig. 8.

Blyglaseret kande fundet i Sct. Nicolaj gade i Ribe (ASR 2360). Både i form, dimensioner og i dekorative elementer ligner denne kande i overbevisende grad kanderne fra Enderup, men om den stammer fra Enderup, kan ikke siges endeligt. Foto: Forfatteren.

Lead glazed pitcher found in St. Nicolaj street, Ribe (ASR 2360). With regard to its form, its dimensions as well as the decorative elements employed, this pitcher is highly similar to the pitchers from Enderup. But as to whether they could emanate from Enderup that cannot be proven as yet.

En helt særlig kartype udgør en lille ekskurs fra hovedmaterialet. Det er skår fra en såkaldt lysestøbergryde, en oval, ca. 15 cm høj og 20-25 cm lang lertøjs-gryde, som fyldt med voks blev brugt til at dyppe lysevæger i under produktionen af vokslys (fig. 9). På hver side af gryden er påsat lodrette pyntelister med fingerindtryk, og den må have været tiltænkt glasur, men er blevet kasseret inden.

Lignende lysestøbergryder er fundet ved udgravninger på Overdammen, von Stöckens

Plads og i Sønderportsgade (ASR 43/64, ASR 2090, ASR 1843). Gryden fra Sønderportsgade er fundet i veldaterede lag fra første halvdel af 1200-tallet (Søvsø 2006, s. 21-22).

Mange eksempler på senmiddelalderlige lysestøbergryder kan findes i det nederlandske område. De her fundne eksempler fra Nederlandene er henholdsvis fra 1400-1425 og 1474-1525, altså senere end Enderup-fundet (Hurst, Neal & van Beuningen 1986,

Fig. 9.

Øverst ses skårene fra lysestøbergryden fundet i Enderup. Nederst ses en lysestøbergryde fra Nederlandene, 1474-1525. Foto: Forfatter/ Hurst, Neal & Beuningen 1986, s. 140.

The top picture is some sherds of a candle maker's vessel found in Enderup. The bottom one is a candle maker's vessel from the Netherlands, 1474-1525.

s. 140; s. 144-145). Udformningen og udsmykningen på de udenlandske eksempler er mere avanceret (se figur 9), hvilket ikke er overraskende, dateringsforskellen taget i betragtning. Men grundformen er stadig den samme som på gryden fra Enderup.

Endelig optræder der i materialet både yngre og ældre skår stammende fra de forudgående og efterfølgende gårde i middelalderens Enderup. Blandt disse skår er ét fund så specielt, at det fortjener

selvstændig omtale. Det er et randskår fra en antropomorft udsmykket kande, hvorfra underdelen af et ansigt er bevaret (se figur 10). Et skår nøjagtigt mage til er fundet under udgravningen syd for Ribe Domkirke i 2008/09 (ASR 13). Her var ansigtet fuldt bevaret og viser en yngling med fint udformet ansigtstræk og lange slangekrøller. En lille del bevaret rand viser, at ansigtet er placeret umiddelbart under kandens rand. Skåret med ansigtsmasken fra Ribe blev fundet i en affaldsgrube som også indeholdt en

Fig. 10.

Øverst: Det halve antropomorfe ansigt fundet i Enderup-materialet. Foto: Forfatteren. Nederst: Det identiske ansigt fundet i udgravningen syd for Ribe Domkirke. Foto: Forfatteren/SJM.

Top: Half of an anthropomorphic face found amongst the Enderup material. Photo: The author. Bottom: An identical face found during the excavations South of Ribe Cathedral.

Christoffer d. II mønt anvendt i tidsrummet 1252-59. Ansigtskanderne er antagelig importerede, og fundet viser, at også fornemt bordtøj fandt vej til bondens bord i Enderup.

Datering

De karformer, som optræder i Enderup-pottemagerens repertoire: hovedsagelig kuglepotter og glaserede kander samt i mindre omfang indvendigt glaserede skåle, gråbrændte skåle og kander samt enkelte potter med greb og tæer viser tilsammen, at fundet hører til i 1300-tallet (Larsen 1997, Søvsø 2001). Også detaljerne på kanderne og de kelede hanke peger i denne retning. Men om produktionen skal placeres før eller efter den sorte døds hærgen omkring 1350 er vanskeligt at sige. Hertil er vores detailviden om keramikens udvikling endnu for spinkel.

Heller ikke de store fund fra Ribe by er til nogen stor hjælp i denne sammenhæng. Omkring år 1300 sker tilsyneladende en grundlæggende ændring i byens affaldsmønster, som betyder, at tilvæksten af kulturlag mere eller mindre ophører (Søvsø 2010, 72). Men blandt de veldaterede og store fund fra 1200-årene optræder kartyperne fra Enderup ikke, og en datering til før ca. 1300 er på den baggrund usandsynlig.

Perspektivering og konklusion

Arbejdet med keramikken fra Enderup, har vist et materiale, hvis sammensætning og kartyper på én gang er meget typisk for periodens hjemligt producerede varer, men også overrasker med sit indhold af fornemme, rigt dekorerede kander, hvis produktionssteder før skulle findes i det østjyske og sjællandske område. Gennemgangen af materialet viste, at det bestod af frasorteret

keramik, der er blevet kasseret af flere årsager. En del af keramikken er ikke blevet brændt ved tilstrækkelig høj temperatur, mens andet er blevet udsat for en for høj temperatur, der har fået keramikken til at slå revner. En del af kanderne er blevet kasserede efter forglødningen, inden de er gået videre til glaseringen.

Dateringsmæssigt lægger Enderup-pottemageren sig i form og stil tæt op af mange andre keramikfund dateret til 1300-tallet, både hvad angår kuglepotterne og kanderne. Det har ikke været muligt i undersøgelsen at bestemme udbredelsen og distributionsmønsteret for Enderup-keramikken, da der ikke er fundet tilstrækkeligt sikkert identificerbart, sammenligneligt arkæologisk materiale i nærområdet til at drage konklusioner. En nærmere gennemgang af ikke-publiceret materiale fra udgravninger i Ribe kan muligvis tilvejebringe keramik, der kunne stamme fra Enderup-pottemagerens produktion. Men det vil være nærliggende, hvis hovedparten af produktionen er blevet afsat på torvet i Ribe.

Pottemageren i Enderup er udtryk for det opsving den hjemlige keramikproduktion synes at tage i 1300-tallet. Opsvinget kan måske skyldes periodens pestepidemier, som kan have forrykket mange markedsmekanismer og på den ene eller anden måde betydet, at den hjemlige produktion blev konkurrencedygtig på et marked, der, efter økonomisk og befolkningsmæssig recession, formodentligt i højere grad søgte den prisvenlige, hjemligt producerede keramik. Denne tese er selvfølgelig svær at påvise direkte, men de efterhånden mange fund af hjemlige produktionssteder fra perioden i alle dele af landet, og specielt skiftet til hjemligt produceret keramik på et marked præget af import som Ribe, synes at underbygge teorien, og det er i det perspektiv, Enderup-pottemagerens produktion skal ses.

Undersøgelsen af keramikken fra Enderup er igen med til at vise en variation i form, dekoration og kvalitet, der kan forekomme indenfor samme pottemagerværkstedes enkelte varegrupper, hvilket gør det vanskeligt at opstille kriterier og kan føre til unødvendigt detaljerede opdelinger (Søvsø 2001).

En produktion af rigt dekorede kander i det sydvestjyske område viser, at kanderne ikke kun kan tilskrives det østdanske område, men nok nærmere ses som et generelt fænomen med fællestræk på tværs af landet, muligvis endda opstået ud fra inspiration udefra. En generel mangel på større fund af middelalderlig keramik fra de områder, mange i dag ville sige ligger i udkanten af Danmark, såsom det vestjyske område, spiller sandsynligvis også en stor rolle i skævvridningen af fundbilledet indenfor keramikken. Efterhånden som der forhåbentligt gøres flere fund og eksisterende materiale bearbejdes, er det min overbevisning, at det i yderligere grad vil vise sig, at hjemlige pottemagere, der også producerer mere detaljeret og rigt dekoreret keramik, ikke kun er forbeholdt det østjyske og sjællandske område, men formodentligt kan findes i en stor del af landet.

Litteratur

Andersen, Aa. 1998: Ribeegnens bebyggelsesnavne. I: *Marsk land og bebyggelse. Ribeegnen gennem 10.000 år*. Bd. 2 (Stig Jensen red.) 1998, s. 65-67.

Bencard, M. 1972: Dansk middelalderlertøj med antropomorf decoration. *Kuml* 1972 (1973), s. 139-174.

Bencard, M. 1977: Om Ribes Rådhus, Skibbroen, en udgravning, og et formodet stavbægerværksted. *I: hikuin* 3, s. 59-80.

Bencard, M. & E. Roesdahl 1972: *Dansk middelalderlertøj 1050-1550* (Jysk Arkæologisk Selskabs Håndbøger I), København.

Engberg, N. 1992: Næsholms datering – dendrokronologisk eller numismatisk? Brugerens dilemma. *I: hikuin* 19, s. 75-82.

Erdmann, W., H.J. Kühn, H. Lüdtke, E. Ring & W. Wessel 1984: Rahmenterminologie zur mittelalterlichen Keramik in Norddeutschland. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 14, Mainz.

Feveile, C. & S. Jensen 1992: Upubliceret udgravningsberetning for ASR 1026, Enderup by, Hviding sogn, Hviding herred, Ribe amt. Stednr. 210103, sb nr. 98. (Forefindes i papirform på Sydvestjyske Museer).

Hurst, J.G., D. S. Neal & H. J.E. van Beuningen (red.) 1986: Pottery produced and traded in North-West Europe 1350-1650, *Rotterdam papers* VI, s. 140; s. 144-145. Rotterdam.

Højmark Søvsø, M. 2008: Upubliceret udgravningsberetning for ASR 1925, Gadefennevej 4, Enderup by, matr. 6 + 257, Hviding sogn, Hviding herred, Ribe amt. Stednr. 210103, sb nr. 98. (KUAS nr. 2003-2123-1615). (Forefindes i digital form på Sydvestjyske Museer).

Jessen, A. B. 2001: Keramikken fra Kragelund. *I: hikuin* 28, s. 113-122.

Jensen, S. (flere bidragsydere) 1998: Hviding sogn. *Marsk, land og bebyggelse. Ribeegnen gennem 10.000 år*. Bd. 2 (Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter 35), Århus.

Kock, Jan (red) 2001: *I: hikuin* 28. Middelalderens pottermagerovne i Danmark Højbjerg.

Langkilde, J. 2007: *Middelalderkeramik fra Næstved - en undersøgelse og vurdering af keramik som kilde til socialtopografi*. Specialeafhandling ved Saxo-instituttet, Afdeling for forhistorisk arkæologi. København.

Lieb Gott, N. K. 2001: Keramikken fra Farum Lillevang. I: *hikuin* 28, s. 132-133.

Lieb Gott, N. K. 2001: Keramikken fra Faurholm. I: *hikuin* 28, s. 139-146.

Linaa, J. 1995: *Keramik fra tovet i Horsens. Typologi, proveniensbestemmelse og datering*. (Afd. For middelalder-arkæologi og Middelalder-arkæologisk Nyhedsbrev), Århus.

Linaa, J. 1997: Skår i tusindtal – keramik fra Torvet i Horsens ca. 1300-1600. I: *Kuml* 1995-96, s. 207-238.

Linaa, J. 2006: *Keramik, kultur og kontakter: Køkken- og bordtøjets brug og betydning i Jylland 1350-1650*, Højbjerg.

Lüdtke, H. 1985: Die mittelalterliche Keramik von Schleswig. Ausgrabung Schild 1971-75, *Ausgrabungen in Schleswig, Berichte und Studien* 4, Neumünster.

Lüdtke, H. & K. Schietzel (red) 2001: *Handbuch zur mittelalterlichen Keramik in Nordeuropa* Bd. 1-3 Schleswig.

Madsen, P. K. (red) 1999: *Middelalderkeramik fra Ribe. Byarkæologiske undersøgelser 1980-87*. Den antikvariske Samlings skriftrække, Højbjerg.

Søvsø, M. 2001: Pottemageraffald fra Ille-rup Ådal. I: *hikuin* 28, s. 147-158.

Søvsø, M. 2006: Arkæologiske undersøgelser i Sønderportsgade – Ribes hovedgade gennem 900 år. *By, marsk og geest* 18, s. 5-33.

Søvsø, M. 2010: Ribes Huse. I: *Ribe Bys Historie* bd. 1 710-1520 (S. B. Christensen red.) s. 68-77.

Summary

The Enderup pottery workshop - An analysis of a waster from a medieval pottery in South-western Jutland.

Between 2007 and 2008 a large quantity of medieval pottery was found during an archaeological excavation in the small village of Enderup approximately 8 km from Ribe in South-western Jutland. The find consisted of 23.861 shards weighing 190 kilos. The size of the find and the small area in which the ceramic was concentrated immediately gave reason to believe that the find was a waster from a potter's workshop. An assumption that was later confirmed by the finds of pottery destroyed during the firing and the half-finished state of a large part of the ceramic corpus. The preliminary investigation indicated that the ceramics were datable to the 14th century. This article builds on from earlier thesis research dealing with the pottery from the waster.

The find consists of 86.0% gray ware ceramic, 9.4% red earthenware grey, and 4.6% of other ceramic types. The grey ware is dominated by unglazed globular kitchenware, with only three sherds from gray ware pitchers and one safely identifiable sherd from a grey ware bowl. The red earthenware consists almost entirely of sherds from lead glazed pitchers.

The grey ware pots all have a rounded body, short necks and an outward bending, strongly profiled rim. A minor portion of the pots have horizontal grooves on the neck and shoulders, otherwise decorative

embellishments are non-existent. The variety of the rims within the production made it difficult to compile and enforce fine-meshed typologies and whilst the very uniformity of the grey ware pots, made focused comparative studies more towards the highly decorated pitchers and only to a lesser degree on this material.

The red earthenware pitchers have an S-shaped profile with a vertical profiled top rim and a band-shaped handle. At the bottom there are finger marks pressed in along the edge of the base. For the most part, the pitchers are highly decorated with applied and raised motifs painted in iron-oxide resembling flowers and raspberries, often in conjunction and set in a system of vertical lines. A large part of the highly decorated sherds from red earthenware pitchers are unglazed, showing that the unglazed pitchers were initially fired before being covered in dry lead powder glazing and subsequently fired again.

Comparing the pitchers from Enderup to other finds, shows them to be similar to those found primarily in the Eastern part of Denmark, and in Southern Sweden and Northern Germany. Therefore it is in my opinion safe to say that the highly decorated pitchers were present even in the western-most part of Denmark as well as in other parts of the country and could have been produced locally – even in rural Enderup.

A reason for the absence of these types of ceramic in Western Jutland can in large part be blamed on is the lack of published ceramic-finds from this area, causing an imbalance in the overall finds-distribution. A thorough examination of the unpublished material would presumably show that the more detailed and highly decorated ceramic can be found in most parts of the country.

The material seems to fit the pattern of the repertoire of other smaller pottery makers from Denmark, such as the finds from Illestrup Ådal, Åle and Kragelund, and should be interpreted in the same way, namely as a small local production with a local customer base. It is likely that the pottery-production in Enderup should be viewed only as a supplement to the main business of farming.

The use of dating-frames and the comparisons to other ceramic materials initially places the Enderup-find in the 14th century and should be viewed as a part of a larger upswing in the 14th century for the local Danish pottery-makers. This is caused by plague-epidemics and the aftermath of a long civil war, which favoured the lower prices of local production units. Hopefully the publishing of this material can contribute to the understanding the local Danish ceramic.

Troels Bo Jensen
Museumsinspektør
Sydvestjyske Museer
Tangevej 6, 6760 Ribe
trbj@sydvestjyskemuseer.dk

BY, MARSK OG GÆST

Pottemageren
i Enderup

Jyske stormandsgårde
i ældre middelalder

Middelalderlig
træskulptur

En troldkvinde må
du ikke lade leve

Nørregårdgravpladsen